

פרספקטיבות פוליטיות 2017

ועידת מאבק סוציאליסטי
2017-4 בנובמבר

פרק 6

צמיחה כלכלית רוויית סתירות

ישראל לא הייתה בשורה הראשונה של הכלכלות הלאומיות שחוו קריסה נרחבת בעקבות התפרצות המשבר במשק העולמי ב-2007–2008. אך המשבר העולמי הטיל את הקפיטליזם הישראלי לים גועש של טלטלה גלובלית ואזורית, וגרר זעזועים מקומיים פוליטיים, כלכליים וחברתיים. הכלכלה הישראלית התערערה ואף נבעטה תחילה למיתון קצר של כחצי שנה, סביבו התחולל גל פיטורים המוני. אולם על רקע המשברים החריפים בכלכלות המפותחות הגדולות, ישראל מוצגת לרוב כדוגמה למשק יציב. נתניהו ושותפיו נוהגים להתרברב שמדיניותם היא שבלמה משבר בכלכלת ישראל. רחוק מכך.

הדוגמה הניאו-ליברלית שנתניהו היה ממוביליה בשני העשורים האחרונים, המיטה אסון על מעמד העובדים ושכבות ביניים בישראל, כשחלקים גדולים בציבור חוו תנאים של משבר כללי ממושך דה־פקטו גם בשנות הצמיחה הכלכלית תחת ממשלות נתניהו האחרונות, בפרט עם הרקעת הוצאות הדיור, המזון, החינוך, הבריאות וכו', לצד רמות שבר נמוכות. עובדה זו הייתה מהגורמים היסודיים למחאת 2011 ולתנופה המתמשכת של התאגדויות העובדים: עובדים ועובדות דורשים לקבל נתח גדול יותר מעוגת העושר שהם מייצרים.

שלטון נתניהו דחף לעוד דה־רגולציה, הפרטה, פמפום אשראי והפחתות במיסוי על בעלי ההון. תהליכים אלה בדיוק האיצו את המשבר במערכת הקפיטליסטית ברחבי

העולם. בישראל ובמדינות נוספות הם התרחשו בקצב איטי יותר בהשוואה לארה"ב ואירופה. "הבנקים והמוסדיים הישראליים דווקא מאוד רצו להצטרף לחגיגת האיגו"ח העולמית", תיארו זאת למשל ב־TheMarker. "הסיבה האמיתית לכך שהמערכת הפיננסית המקומית ניצלה מהמשבר הפיננסי היא שהבנקים והמוסדיים פשוט לא הספיקו להצטרף לחגיגה לפני שהכול קרס. אם הנפילה הייתה מתרחשת שנתיים מאוחר יותר, גם הבנקים [הישראליים] היו נופלים, וישראל הייתה קורסת יחד עם כולם. ואז הממשלה, כמו בשאר המדינות, הייתה נאלצת לקחת עשרות מיליארדים מכספי משלמי המיסים ולהשקיע אותם ב'חילוץ הבנקים' על חשבון הבריאות, החינוך והרווחה (כי בביטחון הרי אסור לגעת)". המדיניות השלטת מוסיפה לסלול בבירור את הדרך למשברים עתידיים בכלכלה שמתאפיינת בניגודים עמוקים.

על פני השטח, בשנים 2008–2016, הצמיחה המצטברת של התמ"ג הישראלי הגיעה ל-35% לעומת 14% בממוצע בכלכלות ה־OECD, וקצב הצמיחה נאמד בשנים האחרונות סביב 2%–4%. אולם שיעורי הצמיחה בישראל נותרו נמוכים מכפי שהיו ערב המיתון העולמי.

היצוא, מרכיב משמעותי בצמיחת התוצר הישראלי, נתקל בכוח קנייה מוחלש בשווקים בחו"ל, ובמיוחד באירופה ובארה"ב. יצוא הסחורות והשירותים מישראל רשם שיא נומינלי במרץ 2011, אך מאז נמצא במגמת ירידה. למרות העודף במאזן סחר־החוץ של ישראל, בתחום הסחורות הוא בגירעון וגם יצוא השירותים רשם נפילות. בהשפעת המשבר בכלכלה העולמית, המשקל היחסי של היצוא בצמיחה הכוללת של כלכלת ישראל התרסק מ-45% בממוצע בשנים 2004–2007 ל-15% בממוצע בשנים 2008–2016². כדי להקל על היצוא, בנק ישראל התערב נגד התייקרות השקל באמצעות רכישות שיא של דולרים – צעדים מוגבלים בהשפעתם שעלו לו בהפסדים של מעל 7 מיליארד שקל רק בשנת 2016³.

כתגובה למגמות כלליות של האטה, בנק ישראל פנה החל מ־2008 להפחתת ריבית הבסיס במשק באופן תקדימי עד לרמה אפסית ואף שלילית במונחים ריאליים, במטרה לדרבן הוצאת חסכונות ונטילת הלוואות. עם זאת, כעדות לחולשת כוח הקנייה של מעמד העובדים הישראלי, האינפלציה הרשמית, לפי מדד המחירים לצרכן, נשמרה ברמה נמוכה, כששנת

¹TheMarker, פברואר 2015

²גלובס, יוני 2017

³כלכליסט, מאי 2017

2017 צפויה להסתכם ברמה אפסית אחרי שלוש שנים של דפלציה, הממושכת אי-פעם בישראל.

למרות זאת, מחירי הדירות למכירה דווקא זינקו ולמעשה הוכפלו בתוך עשור במונחים ריאליים. מחירי השכירות הממוצעים, לפי התחשיבים המקובלים, זינקו בסדר-גודל של 66% (2008–2016)⁴. אחד הגורמים המרכזיים לעליית המחירים היה תזוזה של הון מאפיקים אחרים להשקעה בנדל"ן, שנחשבת יציבה יותר בתקופה של קיפאון כלכלי וחוסר ודאות. תאגידי הבנייה הפרטיים ומשקיעי הנדל"ן תרמו באופן מכריע להתייקרות, לצד הממשלה, שאחראית על מחירי קרקעות המדינה. ואילו הבנקים, למרות הורדת ריבית הבסיס, ניצלו את כוחם האולטיגופולי לייקור המשכנתאות, שעה שממילא נדרשות הלוואות גדולות יותר ולמספר שנים רב יותר כדי להתמודד עם עליות המחירים. כפי שכבר הדגימה התנפצות בועות הנדל"ן בארה"ב ובאירופה, שקיעתו של מעמד העובדים המרושש בחובות לצורכי דיור מעלה את הסיכון ששכבה של לווים משכנתאות תמצא עצמה עם חוב גדול משווי הנכס בתרחיש של ירידת מחירים, או ללא כל יכולת לעמוד בנטל החזרים, במיוחד בנסיבות של הורדות שכר ופיטורים בעתיד.

לצד הוצאות המזון השוטפות, הוצאות הדיור הן סעיף ההוצאה שזינק בשיעור החד ביותר מאז 2007, כך שאין פלא שיוקר הדיור היה אחד מנושאי הליבה שסביבם התפתחה מחאת 2011, שהחלה כ"מחאת הדיור". זוהי תגובה להשלכות ההרסניות של כפיית המדיניות הניאו-ליברלית על תחום הדיור, ואין מדובר בתופעה ייחודית לישראל. אחרי עשורים של חיסול הדיור הציבורי, יצירת תלות מוחלטת בשוק הדיור הפרטי ושעבוד מעמד העובדים להוצאות דיור הולכות ותופחות, חלה נסיגה גם בשיעור המתגוררים בדירה בבעלותם. לדוגמה, בקרב זוגות נשואים בגילאי 30–39 צלל שיעור המחזיקים בבעלות על דירה מ-74% ב-1997 ל-60% ב-2015⁵. זהו חלק מתהליך העמקת הפגיעות הכלכלית של מעמד העובדים ושכבות קרובות תחת הקפיטליזם הניאו-ליברלי.

בלחץ המאבק ההמוני ב-2011, כל הכוחות הפרו-קפיטליסטיים הציעו שלל "פתרונות שוק" כוזבים, שחלקם היו תוכניות דרקוניות להעשרת טייקוני נדל"ן, תוך דריסת הליכי תכנון

⁴ כלכליסט, פברואר 2017
⁵ TheMarker, מאי 2017

חיוניים. שלטון נתניהו סיכל אפילו את ההצעות המתונות ביותר לחקיקה שתחיל פיקוח מטעם המדינה על מחירי השכירות – כולל במסגרת "חוק שכירות הוגנת" שנכנס לתוקף באוקטובר 2017, ללא כל נגיעה בשכר הדירה.

הסימנים לריסון מסוים של דהירת מחירי הדירות למכירה אינם מבושרים על כל פתרון ממשי עבור השוכרים והרוכשים, שימשיכו להתמודד עם מחירים גבוהים ושקיעה בחובות. ברור שמבחינה פוליטית, נתניהו, לפיד וכחלון היו שמחים, כל אחד בתורו, אם היו מסוגלים להציג הישג כלשהו הנוגע למחירי הדיור. אז איך קרה שהממשלות הקפיטליסטיות של נתניהו כשלו בצורה כליכך מהדהדת בטיפול ביוקר הדיור? "אחת הסיבות המרכזיות לכך היא הפיצול המעמדי המעמיק בחברה הישראלית ובעקבותיו, יכולתה של שכבה מבוססת צרה יחסית להכתיב מהלכים המיטיבים עמה", כך לפי 'מרכז אדווה'. "מהלכים אלה כוללים את הגורמים הממשלתיים השונים המעורבים בשוק הדיור... [אשר] מהססים מאוד, אם בכלל, לנקוט צעדים העלולים לפגוע בעושר הצבור של השכבה המבוססת", ובנוסף "על ממשלות ישראל משפיעים גם הלחצים של הגורמים רבי העוצמה מהמגזר הפרטי – הבנקים גדולים וחברות הנדל"ן, אשר עבורם מהווה פעילותה של השכבה המבוססת בשוק הנדל"ן מקור ישיר להגדלת רווחיהם"⁶.

ברמה הגלובלית, המערכת הקפיטליסטית הוכיחה פשיטת-רגל נוראית בתחום הדיור. השמאל הסוציאליסטי נאבק לשחרור מהתלות בקבלנים פרטיים ובשכבה מצומצמת של בעלי דירות להשכרה (פחות מ-10% ממשקי הבית הם בעלי יותר מדירה אחת) כדי לספק מענה לצורכי הבנייה והדיור במשק. כיום, מלבד השוד המאורגן של רוכשים ושוכרים, מירוצן הרווחים בתחום כרוך בניצול עובדים ברוטלי, שמתבטא בתאונות יומיומיות באתרי הבנייה ובשפיכת דמם של עובדים כעניין שבשגרה. מלבד דרישה לפיקוח תקיף על מחירי הדיור בשוק הפרטי ברמה העירונית והארצית, יש להיאבק למען השקעה נרחבת ברמה הממשלתית והעירונית בבנייה ציבורית של דירות חדישות בבעלות ציבורית להשכרה בזול ולמכירה. לעריצות הטייקונים בענף צריך לשים סוף בעזרת מאבק להעברת השליטה בתאגידי הבנייה

---

⁶ "שוק הדיור המפוצל", מרכז אדווה, דצמבר 2016

והנדל"ן הגדולים לבעלות ציבורית, כחלק מהמעבר לשוק דיור מתוכנן באופן רציונלי ודמוקרטי.

מדיניות פמפום האשראי שהוביל בנק ישראל נועדה לסייע במיוחד גם להתגבר על כוח הקנייה החלש של מעמד העובדים הישראלי. השכר החציוני בשנת 2016 נאמד בכ־6,670 שקל לחודש בלבד, ושכר המינימום בסוף שנת 2017 אמור לעמוד על כמעט 80% ממנו – מה שמדגיש שבישראל שכר המינימום משמש בפועל עבור שכבות רחבות של עובדים כ"שכר מקסימום".

השכר הממוצע במשק עלה ב־2015–2016 במונחים ריאליים בכמעט 3% בשנה – שיעור מתון, גם אם הגבוה מזה שנים, אחרי כ־15 שנה של נסיגה וקיפאון בשכר. רק במרץ 2016 השכר הממוצע הריאלי חזר לראשונה לרמה בה היה במאי 2001!⁷ התפנית המסוימת במגמה התחוללה על רקע אינפלציה נמוכה ובזכות תנופת ההתאגדות במקומות העבודה, תוספות שהושגו במגזר הציבורי וההסכם להעלאת שכר המינימום בכ־1,000 שקל (23%). אך חשוב לקחת בחשבון שעובדים רבים משתכרים מתחת לשכר המינימום, ורק בשנת 2014, בעשירונים 1–6 עלתה ההוצאה הממוצעת של משקי הבית על ההכנסה הממוצעת נטו.⁸ השגת תוספות השכר בקרב השכבות המרוששות ביותר של מעמד העובדים אינה מספיקה כדי לחלץ מחוב ולהפוך את מגמת ההסתמכות הנרחבת על חוב לצורכי צריכה שוטפת. בשנת 2011, כ־68% ממשקי הבית לא היו מסוגלים לרכוש את "סל הצריכה הממוצע" של הלמ"ס שמהווה בסיס למדד המחירים לצרכן ונאמד בכ־14,000 שקל לחודש. בעקבות המחאה, הירידה באינפלציה ועליות שכר מסוימות שהושגו, הנתון ירד, אך רק במעט, ונאמד ב־2016 בכ־60%.⁹

צמיחת המשק הישראלי התאפיינה בתנודתיות יחסית בשנים האחרונות, ומאז 2012 הנטייה הייתה להאטה בקצב הצמיחה, כשבחלק מהרבעונים נרשמה צמיחה אפסית. 2016 הסתכמה בכ־4% צמיחה, רק כדי לצלול לקצב שנתי של 2%, צמיחה אפסית לנפש, במחצית הראשונה

---

⁷ מדד שכר ריאלי חודשי ממוצע למישרת שכיר, בנק ישראל

⁸ ynet, מרץ 2017

⁹ דבר ראשון, נובמבר 2016

של 2017 (לפי הנתונים העדכניים לספטמבר 2017). ההוצאה הפרטית שנפלה בתחילת 2017, רשמה רגע קודם, במחצית הראשונה של 2016, את הגידול המהיר ביותר מאז 2007.

במידה מסוימת הצמיחה בישראל היא "חדשות מזויפות". אלמלא שקיעת משקי הבית בחובות, סביר להניח שהמשק הישראלי כבר היה גולש למיתון ממושך, שכן נתוני הצמיחה הרשמיים מתבססים משמעותית על הגידול בהיקף הצריכה הפרטית – גידול מבוסס חוב בעיקרו.

עול חובות, התרוששות ואי־שוויון

משקי הבית נחנקים תחת עול חובות מתעצם. ב־2016 גדל היקף האשראי למשקי הבית בכ־7.5%. מאז 2014, קצב הגידול הממוצע באשראי הצרכני (הלוואות שלא לדיור) מתקרב בישראל לרמה שאפיינה את השנים שקדמו למשבר של 2008¹⁰, וזאת ללא מידע ברור מספיק ופיקוח על היקפי הלוואות החוץ־בנקאיות. קרוב לשליש ממשקי הבית צברו חוב של כ־94 אלף שקל בממוצע¹¹. לאורך 2015–2016 הוכפל מספר הלוואות שכללו משכון רכב¹². בתוך שנה בלבד עד סוף הרבעון הראשון של 2017 התנפח החוב לתאגידי כרטיסי האשראי בכ־25%¹³! הבנקים מספקים למשקי בית הלוואות שהולכות ונפרסות על פני תקופות ארוכות יותר – רוב הלוואות שנלקחו ב־2015 היו לתקופה של חמש שנים ומעלה. לפי בנק ישראל, חלק הולך וגדל מהלוואות החדשות משמש לצריכה השוטפת ולמיחזור הלוואות ישנות, כלומר כדי לסגור את החודש. היקף החוב הצרכני של משקי הבית התרחב בשנים 2011–2016 בכמעט 50%. המגמה צפויה להימשך, ו"בשנים האחרונות גם מסתמן גידול של מספר הלקוחות המתקשים להחזיר את חובם"¹⁴. הצעדים שמוביל שלטון נתניהו במטרה "להגביר תחרות" בתחום האשראי יידחפו עוד הלוואות – מה שגם בנק ישראל מזהיר שעלול "להוביל למינוף־יתר של משקי הבית".

חוב משקי הבית הכולל תפח מסוף שנת 2008 ועד מחצית 2016 בכ־66% ומתקרב לרמה של חצי טריליון שקל. מדובר בקצב גבוה בהרבה מצמיחת התמ"ג וכמובן גם מהגידול בשכר.

¹⁰ [חדשות 2, יוני 2017](#)

¹¹ [גלובס, יולי 2016](#)

¹² [ynet, מאי 2017](#)

¹³ [ynet, מאי 2017](#)

¹⁴ [דוח מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2016, בנק ישראל, הפיקוח על הבנקים, מאי 2017](#)

היחס בין גובה חובות משקי הבית לסך התוצר, 43% בשנת 2016, עדיין אינו גבוה בהשוואה בינלאומית, אך הוא במגמת התרחבות. בנק ישראל, שבמשך שנים דוחף להגדלת החוב הפרטי כאמצעי להגדלת הצריכה ונתוני הצמיחה, נזכר להתריע שמדובר במדיניות מסוכנת. עם סיכון גובר למשבר חובות שיטלטל את המערכת הבנקאית ואת המשק, המפקחת על הבנקים מזהירה מפני הגידול בהיקף החוב הצרכני והחוב לדיור. בנק ישראל מזהיר כי "זעזועים כגון פגיעה משמעותית בהכנסות הלווים בעקבות עלייה באבטלה, עלייה חדה של שיעורי הריבית וירידה ניכרת ומהירה של מחירי הדירות צפויים להקשות על לוויים בהחזר המשכנתא ולפגוע גם בבנקים".

שיעור ההלוואות הצרכניות שהבנקים נאלצים למחוק, מכיוון שאין כל אפשרות לגבותן, נמצא בעלייה מאז 2013 – בפעמיים הקודמות שנרשמה מגמה כזאת, זה קרה בתקופות של מיתון כלכלי, ואילו כעת זה קורה בשנות צמיחה. הפוטנציאל למשבר פיננסי במגמת עלייה ברורה. אבי טיומקין, בעל הון המייעץ לקרנות גידור בינלאומיות, משמיע כבר מספר שנים אזהרות חמורות יותר מאלה של בנק ישראל באשר להיתכנות של משבר פיננסי גדול בישראל. להערכתו, "אנחנו כבר בנקודת האל-חזור. כשאני מסתכל על מערכת האשראי בכלל ועל החשיפה הבנקאית הישירה והחופץ-בנקאית, אני מאוד מודאג. אין ספק שכל הגורמים שמאפיינים פריצת משבר קיימים. העיתוי יכול להיות מחר, בעוד חצי שנה, בעוד שנה. צריך דמיון מאוד מפותח ואמונה גדולה מאוד, שלפחות לי אין אותם, כדי [להניח שזה] לא יקרה"¹⁰.

רשמית ישנה בינתיים בישראל תעסוקה מלאה: שיעור האבטלה הרשמי בשפל של שלושה עשורים, מעט מעל 4%¹⁵, עם כ-64% השתתפות בכוח העבודה, מעל הממוצע העולמי. אך זהו רק חלק מהתמונה. לפי הכלכלן הראשי באוצר, בעוד ששיעור האבטלה הרשמי ב-2015 היה 5.6% בלבד, אם כוללים לא רק את דורשי העבודה החותמים בלשכה אלא גם את המתייאשים מחיפוש ואת המעוניינים והזמינים לעבודה שאינם עובדים, מגיעים ליותר מ-8%. בתוספת האבטלה החלקית של מי שנאלצים לעבוד במישרה חלקית אף שהם מעוניינים במלאה, הנתון מטפס ל-10.6%! בקרב נשים מדובר במעל 12%. "אז לאיזו הגדרה כדאי להאמין? התשובה פשוטה: לאף אחת. שיעור האבטלה רלוונטי בעיקר לשר האוצר או לראש

¹⁵ 4.5% (מנוכה השפעות עונתיות) נכון ליוני 2017

הממשלה, שנוהגים לנפנף בנתונים הנוחים להם. מה זה משנה לעובדים בישראל?“, כך נכתב אפילו ב־TheMarker¹⁶. שיעור האבטלה הצטמצם, אך מסתמנת תלות גוברת של מעמד העובדים במישרות בתנאי שכר ועבודה ירודים.

כדוגמה לניצול העמוק בשוק העבודה, שיעור העובדים והעובדות שעבדו 50 שעות ומעלה בשבוע טיפס לכמעט 15% ב־2016¹⁷. יותר עובדים נאלצים לעבוד יותר שעות כדי להתקיים כלכלית. בהשפעת תשתיות תחבורה פרימיטיביות ותת־השקעה בציוד ובטכנולוגיות, פריון העבודה (תמ"ג לשעת עבודה) בישראל נמוך ממוצע ה־OECD, ובשנים 2007–2012 הוא אף נפל בכחצי אחוז בשנה¹⁸, מה שמשמש את בעלי ההון והדוברים מטעמם כתירוץ לרמות השכר הנמוכות בישראל. כאילו שבעלי ההון היו מעוניינים "להתחלק יותר" בעושר אם רק יצליחו לסחוט יותר רווח מכל שעת עבודה!

הכלכלן הראשי באוצר טוען שהצמיחה בשנים 2007–2015 "חילחלה" גם לחמשת העשירונים התחתונים, שלפי נתוניו הגדילו את הכנסתם נטו ב־3.3% בממוצע לשנה¹⁹, בהשפעת התרחבות התעסוקה, הפחתת מיסוי על עבודה, ביטול הפחתות בקצבאות הילדים והשגת העלאות שכר המינימום. הנתונים עדיין לא קיבלו אישוש ממחקר אובייקטיבי יותר, אך הם עשויים להשתלב בנתונים על עלייה בהוצאה הפרטית בעשירוני ההכנסה הנמוכים. אלא שמידת השיפור, ככל שהיא מבוססת, היא יחסית וחיוורת, בעוד שהנתונים מלמדים גם על גידול בחובות ועל עלייה בתחולת העוני בקרב משפחות עובדות. תרחיש סביר של גלישת המשק למיתון בשנים הקרובות מאיים לפגוע באופן הקשה ביותר דווקא בשכבות המרוששות יותר של מעמד העובדים.

חלקם היחסי של האנשים העובדים השכירים והעצמאים בהכנסה הלאומית הישראלית²⁰ צנח מ־65% בתחילת המילניום לכ־60% בשנים 2006–2008 ועד ל־56% בשנים 2014–2016²¹. ספציפית, חלקם של עובדים שכירים ישראלים מקומיים בהכנסה הלאומית ירד מאז 2006 מ־55% ל־52%. חלקם של המעבידים גדל מ־15% ב־2003 לרמת שיא של כ־20% בשנים 2013–

¹⁶ [TheMarker, אוגוסט 2016](#)

¹⁷ [TheMarker, ינואר 2017](#)

¹⁸ [TheMarker, ינואר 2014](#)

¹⁹ [TheMarker, פברואר 2017](#)

²⁰ ההכנסה הלאומית: סך ההכנסות של עובדים ומעבידים אזרחי ישראל, כולל בחו"ל, והכנסות המדינה ממיסוי על ייצור ויבוא.

²¹ "עובדים, מעסיקים ועוגת ההכנסה הלאומית", דוח לשנת 2016, מרכז אדווה, מאי 2017

2016. כל נקודת אחוז מייצגת סכומי עתק – לדוגמה, כמעט 10.5 מיליארד שקל ב-2016. לפי תחשיב של מרכז אדווה, "אילו עמד חלקם של העובדים בעוגה של 2016 על 60%, כפי שהיה בשנת 2006 (ולא על 56%, כפי שהיה בפועל), היו העובדים מקבלים ב-2016, כקבוצה, 41.91 מיליארד שקל נוספים". אם, לצורך המחשה, אותו הסכום היה מתחלק בין כ-4 מיליון השכירים והעצמאים בישראל, כל אחד ואחת היו מקבלים לכאורה ב-2016, בממוצע, עוד כ-890 שקל לחודש! נתח העושר הזה הועבר בעיקרו מידי מעמד העובדים לידי המעבידים.

העלייה בהכנסות העשירונים התחתונים תורגמה גם מאז 2010 לשיפור סטטיסטי קל במדד ג'יני לאי-שוויון בהכנסות, שנותר גבוה אך חזר לרמה בה היה בתחילת המילניום. אולם מגמה עמוקה יותר בחלוקת ההכנסות התרחשה בכיוון הפוך. בזמן שההכנסה הלאומית גדלה בתוך עשור (2006–2016) ב-52%, הכנסת העובדים גדלה נומינלית ב-43% בהשוואה לזינוק של 75% בהכנסת המעבידים! כך נראית צמיחה מאוד לא שוויונית. ברקע, גם ההבטחות הציניות של ברוני הגז ומשרתיהם לחלחול "פירות הגז" התפיידו, כשמלכתחילה היו רק חלק מספין שנועד להכשיר את שוד משאבי הטבע. מה שנותר הוא החוזה שחתמה חברת החשמל מול מונופול הגז ב-2012, שנחשב לחוזה היקר שנחתם אי-פעם בישראל, ושעתיד לקנוס את הציבור בתוך כעשור בכ-8 מיליארד שקל...

מהפכת-הנגד הניאו-ליברלית, שהנחיתה מכות קשות על תנאי המחיה של מעמד העובדים הישראלי, נענתה בסוף שנות ה-1990 ובתחילת שנות ה-2000 בשביתות הגדולות ביותר שהיו בישראל. המסקנות של שכבות רחבות לגבי השלכות ההרסניות של תהליך הפרטה והייבוש של השירותים הציבוריים הלכו והתחדדו על רקע שנות הצמיחה הבלתי שוויונית, במיוחד מאז המשבר של 2008. עוד קודם, זעם משמעותי התפרץ ברחובות סביב שביתות הסטודנטים והמורים הסוערות של 2007, עם קריאות ל"מדינת רווחה", אך מאבקים אלה התגמדו לעומת הפיצוץ החברתי של 2011.

אי-השוויון הכלכלי, מעבר לחלוקת ההכנסות, העמיק גם – בהשפעת זינוק מחירי הדיור – בהיבט יסודי יותר, של התפלגות העושר. חישוב מדד ג'יני לאי-שוויון בעושר נאמד ב-0.66, נתון גרוע בהרבה מזה המתייחס להכנסות. לפי מחקר יוצא-דופן שפירסם בנובמבר 2015

'המכון לרפורמות מבניות'²², על בסיס נתונים משנת 2013, שעה שהעשירון העליון של האוכלוסייה בישראל גורף כ-27% מההכנסה הלאומית, הוא מחזיק במעל מחצית מהעושר הלאומי הישראלי²³. **המאיון העליון לבדו מחזיק 22.5% מהעושר – שיעור השקול כמעט לחלק שבידי 70% מהאוכלוסייה!** ואילו 500 משקי הבית העשירים בישראל מחזיקים יחד כ-7.5% מהעושר, רק קצת פחות מהמחצית הענייה של האוכלוסייה הישראלית.

האפליה הלאומית מעצימה את הפערים גם בחלוקת העושר: העושר הממוצע של משק בית יהודי כמעט כפול מזה של משק בית ערבי. משקי הבית הערביים מהווים 15% מכלל משקי הבית (כולל מזרח ירושלים והגולן), אבל 17%–20% בכל אחד מעשירוני העושר ו-7, ורק 9%, 5% ו-3% ככל שעולים בעשירוני העושר העליונים. פערי העושר גם משקפים עדיין את האפליה העדתית בקרב האוכלוסייה היהודית, כשמשק בית מזרחי מחזיק בעושר ממוצע כפול ממשק בית ערבי, אך נמוך ברבע ממשק בית אשכנזי.

שלטון הטייקונים

שלטון נתניהו מתרברב בהפחתה המתמשכת בשיעור החוב הציבורי היחסי של מדינת ישראל, בניגוד למגמה המובילה בעולם, כשיחס החוב-תוצר מסתכם בכ-60%, לעומת ממוצע של כ-105% ב-OECD. אך ההפחתה נעשתה בפועל בעזרת חנק של מעמד העובדים באמצעות ריסון ההוצאה הציבורית, יישום קיצוצים תקציביים והכבדת עול המיסוי הרגרסיבי. גזירות הצנע שהוביל לפיד כשר אוצר ב-2013–2014 תורצו בכך שהממשלה ירשה גירעון תקציבי גדול וש"כולם" נדרשים לשלם את המחיר כדי שישראל לא תיהפך ל"יוון או ספרד". העובדה שלספרד היה ערב המשבר של 2008 עודף תקציבי ויחס נמוך של חוב ציבורי לתוצר לא מנעה ממנה להתגלגל במהירות למשבר חובות רציני, כפי שעלול לקרות בישראל בשלב של מיתון שעשוי לשוב ולהתפתח, למשל בהשפעת זעזועים בכלכלה הגלובלית או מלחמות.

ההנהגות הפרו-קפיטליסטיות בהסתדרות בהובלת עיני וניסנקורן הרימו מראש דגל לבן מול תקציבי הצנע ולא הובילו כל מאבק רציני, ובכך תרמו לדמורליזציה ולתפיסות פטליסטיות

²² "אי-שוויון בישראל: כיצד מתחלק העושר?", 'המכון לרפורמות מבניות', נובמבר 2015

²³ העושר הלאומי: לפי מחירי השוק של נכסים כלכליים בבעלות פרטית, בניכוי חובות.

במעמד העובדים כאילו אין מה לעשות מול התקפות כלכליות וכאילו מחאת 2011 הייתה לשווא.

אחד הספינים שהוביל שלטון נתניהו בתגובה למחאת 2011 היה הגברת ההסתה נגד האוכלוסיות העניות ביותר בישראל כדי להסיט את הזעם מבעלי ההון וממשלתם, בין אם מדובר במבקשי מקלט מאפריקה או, כפי שהתבטא ב־2012: "אנשי המעמד הבינוני שיצאו לרחובות מרגישים שהם מממנים את שני הסקטורים – הערבי והחרדי. לא תמיד הם טועים". ברקע קודם הקמפיין הימני ל"שוויון בנטל" השירות הצבאי, לסימון הערבים והחרדים כשעיר־לעזאזל. לטענת נתניהו, "בניכוי הערבים והחרדים ממדדי האי־שוויון, אנחנו נמצאים במצב מצוין". הסטטיסטיקה המדוברת כמובן מלכתחילה אינה מתייחסת לתושבי שטחי 67' הפלסטינים המנוצלים באופן ברוטלי על־ידי הקפיטליזם הישראלי. אך נתניהו לא רק מסית אלא גם משקר: בשאר האוכלוסייה הרשמית של ישראל ממדי העוני ואי־השוויון (בהכנסות ובהוצאות⁹) הם מהגבוהים ביותר בכלכלות הקפיטליסטיות המפותחות. לפי מחקר של מרכז טאוב מ־2013, אפילו ללא הכללת האוכלוסיות הערבית והחרדית, מדד ג'יני (להכנסה נטו בשנת 2011) בקרב שאר האוכלוסייה פוחת בסך־הכול מ־0.37 ל־0.34²⁴, ושיעורי העוני הכלליים לפני ואחרי מיסוי וקצבאות פוחתים בנקודות אחוז בודדות. שליש מהילדים בישראל עניים רשמית, וגם בקרב ילדים שאינם ערבים או חרדים מדובר עדיין במעל 21%!

כדי להדוף כל טענה לגבי הבעיות והמצוקות הקשות שיוצר הקפיטליזם הישראלי, המעמד השליט ומשרתיו נוהגים למחזר את הטענה שישראל מדורגת בין המדינות המפותחות ביותר, עם תוחלת חיים גבוהה וכו'. התעמולה הזאת מוגבלת בהשפעה הפסיכולוגית שלה וב־2011 היא בוודאי לא מנעה את המחאה ההמונית. עובדים וצעירים בישראל מכירים היטב את המצוקות הבלתי נסבלות שלהם, והם מודעים היטב לאופי הבלתי שוויוני של הצמיחה הכלכלית ולעושר העצום בצמרת החברה, ובאופן כללי הם מביטים לעבר העתיד בחשש.

אנחנו חיים בעידן שבו גם בקרב המעצמות הכי עשירות ומפותחות, הסתירות העמוקות בחברה הקפיטליסטית דוחפות דור חדש למרוד בסדר החברתי הקיים. בהשפעת תנאי המחיה

²⁴ TheMarker, נובמבר 2013

בישראל וההתפתחויות הבינלאומיות, הסקת מסקנות בכיוון הזה לא פוסחת לגמרי על החברה הישראלית, כולל על עובדים וצעירים יהודים, למרות ההשפעות ההרסניות של שוביניזם לאומי. למעשה, מכיוון שהטיעון לגבי המצב ה"מצוין יחסית" בישראל לא באמת מסוגל לשכנע שכבות רחבות במעמד העובדים היהודי, נתניהו נדרש גם למסך העשן של הדמגוגיה הביטחונית עד רמת האבסורד, כפי שהגיב ערב בחירות 2015 לדוח מבקר המדינה בנושא מחירי הדיור: "כשאנחנו מדברים על מחירי הדיור, על יוקר המחיה, אני לרגע לא שוכח את עניין החיים עצמם... והאתגר הגדול ביותר שאנחנו עומדים בפניו לחיים שלנו כאזרחי ישראל וכמדינה זה האיום של התחמשותה של איראן בנשק גרעיני עם מטרה מוצהרת להשמיד אותנו". ובכל זאת, לפי סקרי דעת-קהל, נראה שבינתיים יוקר המחיה מטריד יותר את הציבור הישראלי בפער ניכר לעומת "האיום האיראני".

ההיבט המכריע ביותר של אי-השוויון בחברה הקפיטליסטית הוא ריכוז הבעלות והשליטה על אמצעי הייצור וההפצה בידי קומץ בעלי הון. גם המעמד השליט שנוטה לפטור בבוז את הטענות על רמת אי-שוויון גבוהה בישראל, מודה לרוב ש"הריכוזיות במשק" גבוהה. התחרות בשוק הקפיטליסטי מפנה את מקומה למונופולים כך שהשליטה במכירות וברווחים בענפים השונים ובמשק בכללותו מתרכזת בידי מספר מצומצם של תאגידי שבידי קבוצות הון גדולות המרכזות כוח עצום. ההפרטות הקולוסאליות בישראל, במיוחד מאז שנות ה-1990, איפשרו באופן בלתי נמנע למספר בעלי הון להתעצם במידה חסרת תקדים – הטייקונים. מאז העשור שעבר מדובר בסדר-גודל של עד 20 משפחות הון ישראליות וזרות השולטות למעשה במשק הלאומי, במיוחד באמצעות חברות אחזקה כגון IDB, החברה לישראל וקבוצת דלק.

השתלטות הטייקונים על מוקדי הכוח הכלכליים התאפשרה במקרים רבים בשיטת "מינוף", כלומר בעזרת הלוואות ענק שסיפקו להם הבנקים, שאושרו על סמך יוקרה, פרוטקציות או בהשפעת שלל תרגילים חוקיים ובלתי-חוקיים. בהשפעת המשבר של 2008 קרסו ההימורים הפיננסיים של טייקונים ברחבי העולם וגם בישראל. חלקם החלו להתקשות לעמוד בהחזרי הלוואות ופנו להסדרי חוב שכללו מחיקות (תספורות) של מיליארדי שקלים, כולל מקרנות הפנסיה, שמאז ה"רפורמה" שהוביל נתניהו כשר אוצר ב-2003 מלוות באופן מסוכן כסף לתאגידי פרטיים. הזעם של מעמד העובדים ושכבות הביניים על הטייקונים, שהתגבר

בעקבות המשבר הכלכלי העולמי, הפעיל לחץ נגד הסדרי חוב מושחתים על חשבון העובדים, ולחץ כללי על השלטון והמעמד השליט. כשהגיע ביוני 2017 הניסיון לאפשר תספורת של מיליארדים לפישמן, המפקחת על הבנקים כבר הצהירה כי דרשה מהבנקים הנושים "לבחון מעבר לשיקולים הפיננסיים ומקסום הגבייה לנושים, גם שיקולים נוספים כגון אמן הציבור בבנקים!" כמה מהטייקונים הגדולים הספיקו ליפול והסתלקו למעשה מצמרת "בכירי המשק". נוחי דנקנר אפילו נשלח לכלא ב־2016 בגלל תרגילים פליליים שעשה בניסיון להימנע ממשבר חוב ולשמר את שליטתו באימפריית IDB. אולם נפילתם של דנקנר, פישמן, בן־דב או זיסר כמובן אינה מסמנת את סוף עידן הטייקונים בישראל אלא חילופי שמות.

כבר הבהרנו, המשק הקפיטליסטי המודרני מתאפיין מיסודו בנטייה חזקה לריכוזיות. המדינה הקפיטליסטית עשויה להתערב מפעם לפעם בניסיון להגביל את כוחו של תאגיד מסוים או לחלק מחדש נתח שוק בין יותר קבוצות הון ולהגביר לתקופה מסוימת תחרות, אך זו תשוב ותפנה את דרכה במוקדם או במאוחר לטובת תיאומים מרומזים ואף מפורשים בין השחקנים, פשיטות רגל, מיזוגים וכו'. התגבשות שליטה מונופולית של תאגידים מאפשרת להם גם להשתמש בכוחם המונופולי כדי להעלות מחירים. לכן יש גרעין של אמת בטענה שהריכוזיות במשק, ריכוזיות השליטה בשוק הקפיטליסטי, מעלה את יוקר המחיה. השאלה היא מהו הפתרון לבעיה.

המיתוס שהגברת התחרות בין בעלי ההון בשוק תביא בשורה של קידמה לחברה הישראלית טופח בצורה נמרצת לאורך כל שנות מהפכת־הנגד הניאו־ליברלית. בנוסף, בלחץ הסערה הפיננסית של 2008, בנק ישראל החל להתריע שישראל היא אחת "המדינות הריכוזיות בעולם המערבי", כשמבנה השליטה הריכוזי במיוחד מסכן את יציבות המערכת הפיננסית והמערכת הכלכלית בכלל²⁵. נתניהו הקים ב־2010 את "ועדת הריכוזיות", שהגישה את המלצותיה הראשונות זמן קצר אחרי דעיכת השלב ההמוני של מחאת 2011. ההמלצות להגברת הרגולציה על פירמידות השליטה ולהפרדת תאגידים פיננסיים ו"ריאליים" הוצגו תעמולתית כחלק מהפתרון לשאיפות שעמדו בבסיס המחאה, והן התגלגלו לבסוף ב־2013 ל"חוק הריכוזיות".

---

²⁵ TheMarker, אפריל 2010

אף שהחוק גורם לכאב ראש עבור כמה טייקונים, ויש מי שכבר החלו בקידום לובינג לקראת הזדמנות עתידית לריכוכו²⁶, הוא מגוחך. כבר לקראת העברת החוק, החלו בעלי ההון שהרגולציה נוגעת לעסקים שבשליטתם לקדם מיזוגים כדי לחסל שכבות פורמליות בפירמידה וגם פשוט למחוק תאגידים מהמסחר בבורסה בתל-אביב²⁷, שכן החוק לא חל על תאגידים שנסחרים רק בבורסה בחו"ל או שאינם נסחרים בבורסה כלל.

גורמים פרו-קפיטליסטיים, דוגמת TheMarker, פעלו כדי לנצל את הבלבול הפוליטי בתנועת המחאה של 2011 וחתרו לתעל את הזעם החברתי על תנאי המחיה ועל שלטון ההון לטובת תוכניות קפיטליסטיות ל"פתרונות שוק" ליוקר המחיה, כולל בדרך של קידום הפרטה (קרקעות), דה-רגולציה מסוכנת (בתחום הבינוי, כפי שעשו הווד"לים) או בדרך של הכנסת בעלי הון חדשים לענף כלשהו או פתיחת ענף לתחרות בינלאומית. ועדת קדמי ("לבחינת התחרותיות בענף המזון"), שהוקמה בתגובה לחרם הקוטג' ב-2011, ביקשה בין השאר להפחית מכסי יבוא ולבטל הגבלת מכסות יבוא כדי להציף את השוק בהיצע הסחורות העודף של תאגידים מחו"ל, מה שאיים ספציפית על חקלאים קטנים בענף ייצור החלב המתנהל בענף מתוכנן, ועל מישרות עובדים. ועדת טרכטנברג, שהוקמה כדי לפייס את התנועה ההמונית, מיחזרה תוכניות דומות. לצידן הוצגו המלצות לויתורים קוסמטיים, שרק חלק קטן מהן יושם ובאופן חלקי (חינוך חינם לגילאי 3-4) ואף זמני (מס החברות שהופחת מחדש בינתיים לדרגת שפל).

ה"רפורמה" בשוק הסלולר, תוכנית של ממשלת אולמרט שכחלון השלים, להכנסת מפעילות חדשות, הצליחה לגרוף אהדה ציבורית עקב ירידת מחירי החשבונות החודשיים. אך ניתן היה להפחית את המחירים בדרך יעילה יותר. כ-8,000 עובדים פוטרו משלושת תאגידי הסלולר הוותיקים ב-2011-2014²⁸, המפעילות החדשות אינן מבוססות על כל שיפור בתשתיות ואף הביאו איתן ירידה ברורה ברמת השירות ולקוחות נדרשים להתרוצצויות מיותרות בין מפעילות.

ההנהגה הבלתי מנוסה של מחאת 2011 התקשתה לחשוף את הממשלה הקפיטליסטית ולא הייתה מסוגלת להציע תוכנית חלופית טובה מספיק לטיפול ביוקר המחיה, מה שאיפשר

---

²⁶ גלובס, דצמבר 2015
²⁷ "השפעת חוק הריכוזיות על הקיטון במספר החברות הבורסאיות 2012-2015", הבורסה לניירות ערך
²⁸ Bizportal, מרץ 2014

לגורמים פרו־קפיטליסטיים, כולל ראשי ההסתדרות הכללית והתאחדות הסטודנטים, להתערב ולנטרל עוד יותר את העוקץ הפוליטי של המחאה. התשובה הסוציאליסטית לריכוזיות במשק הקפיטליסטי היא לא קידום אשליות שורפות זמן בהיתכנות של מערכת קפיטליסטית "מתוקנת" אלא מאבק שיחתור להפקעת השליטה במשק מידי בעלי ההון וקידום המסקנות הכלליות לגבי חוסר יעילות המערכת כשלעצמה והצורך להחליפה במערכת סוציאליסטית.

מאבק סוציאליסטי מקדמת מאבק למען פיקוח מחירים, הפחתת נטל המיסוי על ציבור העובדים והעלאת המיסוי על ההון, השקעה נרחבת בשירותים החברתיים ובדיוור ציבורי הולם, ביטול כל הפרטות שבוצעו עד היום, והלאמה של הבנקים וכלל המערכת הפיננסית, ושל המונופולים והתאגידים החזקים במשק. אלה צריכים לעבור לפיקוח ולניהול דמוקרטיים בידי מעמד העובדים והעובדות, כחלק ממעבר למשק מתוכנן דמוקרטי.

במחאת הגז ב־2015, שהוציאה אלפים לרחובות, גורמים פרו־קפיטליסטיים דוגמת ירון זליכה (לשעבר החשב הכללי באוצר) ניצלו את חולשת השמאל במחאה כדי לתעל אותה לתמיכה בתוכנית אנמית לפיקוח מחירים וכדי להשתיק את הדרישות משמאל שקראו תיגר על עצם השליטה של הטייקונים בגז. באופן מאכזב, חלקים בשמאל, ובהם חד"ש, בחרו להנמיך פרופיל ולמסמס מסרים סביב מחאת הגז. מאבק סוציאליסטי התעקשה לקדם בצורה בולטת תשובה סוציאליסטית ליצחק תשובה במהלך ההתערבות בהפגנות, עם הסיסמה המרכזית להלאמת הגז, שעה שחלקים רחבים בציבור הישראלי תומכים למעשה בהעברת משאבי הטבע לבעלות ציבורית.

הכלכלה הישראלית הושפעה משמעותית מהמשבר בכלכלה העולמית, אף שבדומה לשורה של כלכלות לאומיות נוספות ברחבי העולם היא לא נפגעה באופן הקשה ביותר. עם זאת, היא נמצאת בעמדה רעועה יותר לקראת זעזועים עתידיים, שצפויים להתרחש במהלך השנים הבאות. מעמד העובדים הישראלי הצליח להגיע להישגים מסוימים בשנות הצמיחה האחרונות, אחרי שנים ארוכות של קיפאון בשכר, אך הצמיחה נותרה חלשה ובלתי שוויונית ביותר, והוא נותר משועבד לחוב הולך ותופח ולמישרות בתנאים מידרדרים. השפעת התוכניות הניאו־ליברליות לטיפול ביוקר המחיה אנמית, וגרוע מכך, בשירות האינטרסים של בעלי ההון, הן זורעות את זרעי המשברים העתידיים. על רקע מגמות של האטה בצמיחה, חשוב לקחת בחשבון שמשבר בענפים שונים או במשק כולו עשוי להתלקח גם בפתאומיות יחסית, עם אפשרות של גלישה למיתון, גל פיטורים, קושי בהחזרי חוב וכו'. המאבק נגד התעמולה הפרו־קפיטליסטית והפתרונות הכוזבים המזוהים איתה נותר בעל חשיבות גבוהה, לצד המאבק לחיזוק העבודה המאורגנת ולבניית חלופה פוליטית של מעמד העובדים.